

DEDE KORKUT*

Dede Korkut, Türk kültürünün en önemli kitaplarından. Kültürümüzde Türk dünyasının Orhun Yazıtları, Divanü Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakayık ve Codex Cumanicus gibi ortak eserleri vardır. Dede Korkut hikâyeleri de bunlardan belki de en önde gelenidir. Nitekim eser üzerine yoğun emek sarf eden Orhan Şaik Gökyay; *“Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koysanız yine Dede Korkut ağır basar.”* diyerek Dede Korkut Kitabını baş tacı eser yapmıştır.

Gerçekten de kapağında “Kitab-ı Dedem Korkut, Alâ Lisan-ı Tarife-yi Oğuzan” yazılı ise de Dede Korkut kitabı Türk dünyasının müşterek eseridir. Millî zevkimizi, tarihimizi, dilimizi ve yapımızı ihtiva eden hazinemizdir. Türk ruhunun, vicdanının, Türk düşünce ve inancının, dünya görüşünün, Türk töresinin esaslarının yer aldığı muazzam bir abidedir.

Dede Korkut hikâyeleri hakkında ilk bilgilere İlhanlı veziri Reşidüddin'in Camiü't-Tevarih'inde rastlamaktayız. Bugün elimizde Dresten'de ve Vatikan'da olmak üzere iki nüshası vardır.

Dresden nüshası, 1859 yılında Almanya'nın Dresden şehrinde Fleisher; tarafından bulunmuş; bilim dünyasına Van Diez tarafından tanıtılmıştır. Bu nüshada mukaddime ile 12 hikâye, baş tarafında da 5 sayfalık bir giriş vardır.

Vatikan nüshası, Papalık Kütüphanesinde bulunmaktadır. 1950 yılında İtalyan Ettore Rossi tarafından bulunmuştur, 1952 yılında da yayımlanmıştır. Diğerinden farklı olarak bu nüshada 6 hikâye vardır. Dresten nüshasındaki 4, 5, 6, 8, 9 ve 10. Hikâyeler Vatikan nüshasında yoktur.

Mısırlı müellif Ebubekr bin Abdullah bin Aybek, Dürerü't-Tican'ında 1229 yılındaki hadiseleri anlatırken geniş bir şekilde Tepegöz hikâyesine de yer vermiştir. Yazıcıoğlu Ali de Tarih-i Âl-i Selçuk (XV. Yüzyıl) adlı kitabında Korkut Ata'dan bahsetmiştir.

Nüshanın başında; “Hikâyet-i Oğuzname-yi Kazan Bey ve Gayri” başlığı bulunmaktadır.

Dede Korkut ile ilgili ilk çalışmalar, H. O. Fleischer, H. F. von Diez (1811-1815), Theodor Nöldeke (1859), W. Bardhold (1894), A. Divaev, Tumansky, K. İnostrantsev, Babinger, Ettore Rossi ülke dışından olan araştırmacılar tarafından yapılmıştır.

* 9 Aralık 2017 günü Sivas Türk Ocağı'nda konferans olarak sunulmuştur.

Dede Korkut üzerine ülkemizde de pek çok araştırma yapılmıştır. Bunlar içinde Fuad Köprülü, Zeki Velidi Togan, Abdülkadir İnan, Hüseyin Namık Orkun, Orhan Şaik Gökyay, Muharrem Ergin, Fahrettin Kızıloğlu, Faruk Sümer, Suad Baydur, Pertev Nailî Boratav Semih Tezcan, Zeki Ömer Defne, Osman F. Sertkaya, Saim Sakaoğlu ve Mustafa Kaçalın'ın çalışmaları önemlidir.

Muhteva olarak Oğuzların yaşayışları, maceraları, dünya görüşleri, inancı ve fertlerin karakteristik vasıflarına yer verilmiştir.

Dede Korkut kitabında şu boylar bulunmaktadır:

1. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu,
2. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy,
3. Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu,
4. Kazan Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy,
5. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu,
6. Kaılı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu,
7. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu,
8. Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy,
9. Begil Oğlu Emren Boyu,
10. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu,
11. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Boy,
12. İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Âsi Olup Beyrek'in Öldüğü Boy.

Acaba Dede Korkut'u bu kadar önemli kılan nedir? Bu soruya cevap vermeden önce hikâyelerde *zaman*, *mekân*, *dil* ve *üslup* konusunu temas etmek yerinde olacaktır.

Hikâyeler dikkatle incelendiğinde hadiselerin cereyan ettiği **zaman** Türklerin Anadolu'ya gelmeden önceki IX.-XI. Yüzyıl olarak karşımıza çıkmaktadır. Hikâyelerde hadiselerin geçtiği **mekân** olarak da Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu (Kars, Pasinler, Bayburt), Kafkasya, Azerbaycan'ı görürüz. Düşmanların yaşadığı yer olarak da Gürcü, Abazya, Trabzon karşımıza çıkar. Bunlar "Kâfir elleri" olarak zikredilir. İstanbul, Mekke, Medine, Şam, Türkistan ve Orta-Asya'daki bazı dağ adlarından da söz edilir. Akarsular, dağlar, ağaçlar, çiçekler, hayvanlar coşkulu ve canlı tasvirlerle yansıtılmıştır.

Dede Korkut Kitabında yer alan hikâyeler manzum ve mensur bir yapıya sahiptir. **Türkçe** son derece başarılı kullanılmıştır. İfadeler destan üslubunda, akıcı, coşkulu ve ahenklidir. **Üslup** yapmacıktan uzak, açık, yalın ve kişidir. Türkçenin bu kadar başarılı kullanılması tesadüfi değildir. Bu, tekrar sözleri,

asonans, aliterasyon, mecaz, cinas, özlü sözler, sıfatlar, atasözleri, deyimler ve secili cümlelerle sağlanmış. Bu bakımdan kimi yerlerde manzumensur ifadeler birbirine karışmıştır. Pek çok yerde manzum kısımlara “soylama” sözü ile geçilmiştir. Dede Korkut Kitabı, sıfatlar, kelime grupları, atasözleri, deyimler, dualar, beddualar, benzetmeler ve yakıştırmaların ustalıklı kullanılması özelliğiyle, Türkçe’nin bir edebiyat dili olmasının erken devirlerdeki en güzel örneğini teşkil eder. Manzum kısımlarda ölçülerde sağlamlık yoktur, ancak farklı hece kalıplarıyla ahenk sağlama başarısı gösterilmiştir. Bu başarıyı Türkçenin çağlar boyu işlene işlene bir edebiyat dili olmasına bağlayabiliriz.

Oğuzların başında hanlar hanı Han Bayındır vardır. Bayındır Han’ın yapılacak akınlara izin vermesi, kurultay toplaması ve yılda bir defa büyük bir toy vermesi üç önemli vazifesi vardır. Ancak pek öne çıkmaz.

Mevki itibarıyla Bayındır Han’dan sonra Kazan Bey, ondan sonra da Aruz gelir. Toplanan divanda yirmi dört sancak beyi bulunur. Her beyin oturacağı yer önceden bellidir ve b bir statü çerçevesinde belirlenir. Söz gelişi Boğaç Han boyunda bu ayrıntılardan birine şahit oluruz.

“Bayındır Han’ın yiğitleri Dirse Han’ı karşıladılar. Getirip kara otağa kondurdular. Kara keçe, altına döşediler. Kara koyun yahnisinden önüne getirdiler. ‘Bayındır Han’dan buyruk böyledir hanım.’ dediler. Dirse Han der: ‘Bayındır Han benim ne eksikliğimi gördü? Kılıcımdan mı gördü, soframdan mı gördü? Benden aşağı kimseleri ak otağa, kızıl otağa kondurdu. Benim suçum ne oldu ki kara otağa kondurdu.’ dedi. Dediler: ‘Hanım! Bugün Bayındır Han’dan buyruk şöyledir ki: Oğlu kıızı olmayana Tanrı Taala beddua etmiştir. Biz de beddua ederiz, demiştir.’ dediler.”

Hikâyeler daha çok Hanlar hanı Han Bayındır’ın yahut Kazan Bey’in Oğuz beylerine verdiği ziyafetle başlar.

1916 yılında Kilisli Muallim Rifat (1876-1963), kitabın kopyasından istifade ederek Arap harfleriyle yayımlamıştır. Kilisli kitabın basım macerası ile ilgili olarak bizle şu bilgileri vermektedir: *“Harb-i Umumî içinde Cenap Şehabeddin Bey Berlin’e kadar bir seyahat yapmış, orada İmparator Kütüphanesinde bu kitabı görmüş, fotoğrafını aldırması, Maarif Nezaretine vermişti Nezaret de Millî Tettebular Encümenine gönderdi.”* Teodor Nöldeke’nin kopyası ettiği bu nüsha önce Ziya Gökalp’a verilmiş o da kopyayı bu işin uzmanı olan Kilisli Rifat’a vermiştir.

Orhan Şaik Gökyay (1902-1994), 1938’de kitabın ilk Lâtin harfleriyle baskısını gerçekleştirmiştir. Gökyay’ın kitabı dil ve halkbilimi açısından incelenerek yayımlanmış ilk eserdir.

Bu çalışmaları M. Fahrettin Kırzioğlu ((1917-2005)'nun (1952), Muharrem Ergin'in (1958), Semih Tezcan-Hendrik Boeschoten (2001) ve Sadettin Özçelik'in çalışmaları ve binlerce makale izlemiştir.

Azerbaycan'da da bu hususta önemli çalışmalar ortaya konulmuştur. Emin Abid 1930 yılında bir makale yayımlamış, Hamid Araslı 1939 yılında ilk kitabı yayımlamıştır. Bu kitabı da E. Demircizade, Mehemed Tehmasib, Samet Elizade, Şamil Cemşid'in çalışmaları izlemiştir.

Dede Korkut kitabı üzerine doktora tezi hazırlayan Muharrem Ergin (1923-1995) onu millî destan olma özelliği taşıyan bir abide eser olduğunu söyler. Bir edebî eserin millî destan olabilmesi için birtakım hususları taşıması gerekir. Ergin, bunları 12 madde altında toplar. Bunlar sorasıyla şöyledir:

1. Türk Milletinin müşterek dehasının ve zevkinin eseri yani müellifinin millet olması,
2. Millî ve sosyal hayatın zengin olarak yansıtılması,
3. Alp ve yiğit kavramlarının ön planda tutulması ve kahramanlık menkıbesi olması,
4. İfadesinin yüksek ve coşkun olması,
5. Tabiatın durgun ve sakin tıpkı kahramanları gibi canlı, yaşayan, aktif; hayata, vakalara, hikâyeye adeta iştirak eden bir tabiat olması,
6. Bozkır medeniyetinin temel unsuru olan hayvanlara fazlasıyla yer vermesi,
7. Hızlı bir hayat tarzının hüküm sürmesi
8. Türk tarihinin derinliklerinde yatan birçok vakalar silsilesinin derin izlerini taşıması,
9. Tarihi izler taşıyan bir coğrafyanın (Anadolu, Azerbaycan, Kafkasya) yer alması,
10. Destanlar manzumdur. Dede Korkut'taki anlatmalar yarı manzum özellik gösterir.
11. Millî destanda hadiseler, bir kahramanın etrafında toplanır. Ancak Dede Korkut'ta böyle bir durum göremeyiz. Ne var ki Ergin'in ifadesiyle; "Dede Korkut, tarihi kayıtlarla varlığını bildiğimiz, fakat ele geçmemiş olan asıl büyük, manzum ve tam bir Oğuz destanından ayrılmış ve hikâyelemeye yönelmiş büyük destan parçalarından ibarettir."
12. Dede Korkut'un dil bakımından tam bir destan dili hüviyetinde olması.

Dede Korkut'un yarı manzum olması, hikâyelerde tek kahramanın olmaması dışında bütün destan özelliklerini taşımaktadır. Beri taraftan

Dede Korkut, bir halk hikâyesinde yer alan kalıp ifadeler, kurgu, konu ve akış gibi hususları da taşımaktadır. Bu bakımdan “destanlardan halk hikâyelerine geçiş eseri” olarak nitelendirilmiştir. Bu bakımdan, Dede Korkut Kitabındaki boylar için “destanî hikâye” ifadesini kullanmak uygun olur.

Eldeki nüshada da yazıldığı tarihlere ve kimler tarafından yazıya aktarıldığına dair herhangi bir kayıt yoktur. Nüshaların üzerinde tarih ve yazar ismi yoktur.

Kuzey Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Kafkasya’ya ait coğrafi yerlerin adlarından hikâyenin bu coğrafyada X. Yüzyıldan itibaren teşekkül ettiği XIV. Yüzyılda kadar olan hadiselerin yer aldığı tahmin edilmektedir. Anlatılan hikâyelerin XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın ortalarında yazıldığı sanılmaktadır. Faruk Sümer, *Erzurum-Bayburt bölgesinde yazıldığı kanaatindedir.*

Kitapta 8.000 kadar farklı kelime yer almaktadır. Gerek kelimelerin gerek onların kullanışları bakımından Türkçe’nin önde gelen eserlerinden birisi olma hakkını kazanmıştır.

Dede Korkut kitabında yer alan 12 hikâyede **konu** olarak, Oğuzların Abazalar, Rumlar ve kendi aralarındaki mücadeleleri hikâyeye edilir. Düşmanları Şökli Melik, Kara Aslan Melik, Kara Tekür Melik, Boğaçuk Melik, Direk Tekin’dir. Bunun yanında günlük hayat ve inanca ait pek çok unsur da yer alır. Savaşa gidilmeden önce arı suyla abdest alınır, iki rekât namaz kılınır. Saldırı öncesi Peygamber’e salavat getirirler. Fethedilen yerlerde ilk yaptıkları iş oradaki kale ve kiliseleri mescit haline getirmektir. Bunun yanına at eti yenilir, ol şarap ve kırmızı içilir, dört büyük melekten birisi olan Azrail’e kafa tutar.

Oğuz toplumunda aile, sağlam temeller üzerine oturmaktadır. Her ailede -Beyrek örneği hariç- bir kadınla evlilik esastır. Evin hâkimi erkektir ama karısına baskı yapan bir tip görülmez. Eşler birbirlerine güzel sözlerle hitap ederler. Annelik duyguları yücedir. Beylerin kırk yiğidi, kadınların a kırk ince belli cariyeleri vardır.

Geçimlerini at, deve ve koyun gibi hayvanlar üzerinden sağlarlar. Birisi öldüğünde bugün Kazak ve Kırgızlarda olduğu gibi ölü yemeği olarak at keserler. Hayatın devamında avcılık da ön plandadır. Ava topluca çıkılır ve av günler boyu sürer.

Fertlerin kendine güveni tamdır. Sözgeşi Kazan Han, kendisine yardım etmek isteyen çobanını bir ağaca bağlayarak düşmanın üzerine tek başına gitmiştir.

Kitaptaki hikâyeler bir yandan Oğuz hayatına ait sahneler yansıtırken bir yandan da ders alınacak pek çok mesajlar verir. Sadakat, merhamet, sevgi, vefa, ikiyüzlülük, azim, kararlılık, sabır, dürüstlük, ihanet ve şefkat gibi kavramlar hikâyelere serpiştirilmiştir.

Kişilere yaptıkları işlere ve durumlarına göre ad verilir. İsim verme motifi ve epitetler dikkat çekecek kadar ön plandadır. Çocuklarına “baş kesip kan dökmedikçe” ad vermezler. Çocukları için düğün yaparlar ve düğün, yedi gün yahut kırk gün sürer.

Tepegöz, Deli Dumrul, Kanturalı *masalımsı* özellikler göstermesi bakımından diğerlerinden ayrılır. Diğer dokuz hikâye oğuz boyları ile doğrudan ilgisi olan hikâyelerdir.

Hikâyelerde söz konusu edilebilecek önemli tipler vardır. Bunlardan bilge tipi olarak *Dedem Korkut*, *alp tipi* ve *kadın tipi* öne çıkan tiplerdir.

Dede Korkut'un kimliği hakkında kesin bilgiye sahip değiliz. Dede Korkut, kitapta; Dedem Korkut, Dede Korkut, Korkut, Korkut Ata ve Dede, Dede Sultan olarak geçmektedir. Pek çok tarihi kaynakta Korkut Ata'ya ve içindeki hikâyelere yer verilmiştir. Sözelşi Reşidüddin, Câmîü't-Tevarih (1305) adlı eserinde Korkut'un muhtemelen 295 yıl yaşadığından söz etmiştir.

Dede Korkut tarihi şahsiyet olmaktan ziyade Oğuz beylerinin bilicisi, akıl hocası, onlara yol gösteren, toplumun meselelerini halleden, güngörmüş, feleğin çemberinden geçmiş, tecrübeli efsanevi bir kişidir. Ozan olmasının yanında kam olma özelliği de vardır. Kopuzuyla insanları eğlendirirken, bir yandan da onlara sağlıklı toplum için mesajlar verir. 295 yıl yaşadığına inanılır.

Oğuz beyleri, tavırları, düşünceleri, sözleri ve icraatlarıyla destanî özellikler ihtiva eden *alp* kişiler olarak karşımıza çıkarlar. Yiğitlikleri, bağlı buldukları boyları, namus ve obaları için canını hiçe sayan alplardır. Beylerde olması gereken iki vazgeçilmez unsur vardır; *erdem ve hüner*. Sık sık bu hususlara dikkat çekilerek Oğuz insanının erdemden ve hünerden eksik kalmaması vurgulanır.

Dede Korkut Kitabında *kadın*, güzellikleri ve güzel özelliklerinin yanında sosyal hayatta sözleriyle, düşüncesiyle, icraatlarıyla içinde erkeğin yanındadır. Banı Çiçek, Selcen Hatun, Kazan Bey'in ve Dirse Han'ın karısında olduğu gibi soyludur, vefalıdır, iffet sahibidir, erkeği gibi ata biner, kılıç kullanır. Evlenirken bir yiğidin karşısına çıkar onun gücünü denir.

Dede Korkut Kitabında yer alan *hikâyelerin* IX. Yüzyılda *teşekkül* etmeye başladığı XIV.-XV. Yüzyılda kayda alındığı tahmin edilmektedir.

Yazılışına kadarki zamanda ağızdan ağıza nakledilerek yüzyıllar boyu yaşatılmıştır.

Fuat Köprülü'nün bu husustaki görüşleri önemlidir: *"Bugün Kitab-ı Dedem Korkut adı ile elimizde bulunan ünlü eserin, asıl Oğuz-Name'nin tamamı değilse bile herhâlde pek mühim ve esas bir cüz'ü olduğu her türlü şüphenin üstündedir. Dede Korkut adlı menkıbeler mecmuasını aslen Selçuk hanedanından olan Ebubekir Abdullah bin Aybek ed-Devadarî'nin gördüğü (1310) Oğuz-Nâme'den başka bir şey değildir. Yunus'tan önceki Anadolu hayatında bu menkıbeler halk arasında çok yaygındı; ozanlar ellerinde kopuzla terennüm ederlerdi."*

Dede Korkut Kitabındaki hikâyeler, Oğuzların Anadolu'ya gelmeden önceki hayatlarına, yani IX-XI. yüzyıllarda Sırderya'nın kuzeyindeki hayatlarına ait parçalardır. Bunların teşekkül edişleri ile tespit tarihleri farklı zamanlarda olmuştur. Oğuzlar, bu coğrafyaya Selçuklular zamanında gelmişlerdir. Buldukları yerden Batı'ya gelen Oğuzlar, destanî hikâyelerini, yeni iskân ettikleri yerlerde geçen mücadelelerle birleştirerek hikâyelerin teşekkülünü sağlamışlardır.

Elimize geçen on iki hikâyenin dışında daha pek çok hikâyenin de olduğunu tahmin etmemiz güç değildir. Metinlerde geçen ve aşağıya kaydettiğimiz epitetler, bize kayda geçirilmemiş hikâyelerin işareti olarak görünmektedir. (EPİTET: Kişi isimlerinin önünde, bir hadiseyi, çeşitli fiziki özellikleri yahut karakteristik vasıfları sıfatla, isim veya sıfat cümlesiyle niteleyen ve birtakım anlamları gizleyen, niteleyen lakap.)

*Acığı tutanda bıyığından kan boşanan Büğdüz Emen,
Altı oğaç derisinden külah etse kulaklarını örtmeyen Aruz Koca,
Ejderhanın ağzından adam alan Deli Evren,
Bayındır Han'ın güvegisi Salur Kazan,
Kazan Bey'in hatunu Burla Hatun,
Saçı ardına örülü, göğsü kızıl düğmeli kâfir kızları,
Yerin bir ucundan bir ucuna yetem diyen Soğan Sarı.*

Oğuz boyları arasında zaman zaman kavgalar olur, birbirlerine üstünlük sağlamaya çalışırlar. Sözceliği; Dış Oğuz, İç Oğuz'a isyan ederler, ancak yapılan çarpışmada mağlup olunca İç Oğuz'un üstünlüğünü kabul eder. Ancak savaşlar daha çok düşmanla yapılır. Kitaptaki 2, 4, 7, 9, 10 ve 11. hikâyelerde bunu görürüz.

Bamsı Beyrek ve Kanturalı hikâyelerinde **aşk**, Deli Dumrul ve Tepegöz hikâyelerinde de **dinî inanç** konusuna yer verilmiştir.